

D. CONCLUȘIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

§ 108. ISTORICUL. — Vom arunca o ochire retrospectivă asupra lucrărilor întreprinse până astăzi spre a studia influența elementului oriental asupra limbii române.

Prima încercare făcută în această direcțiune de către reșosatul istoric Rössler este, chiar ca un început, mai mult de cât modestă. Autorului îi lipsia o cunoștință cât de superficială a limbii române, a originilor și a elementelor ei constitutive. De aceea materialele adunate de dînsul sînt cu totul insuficiente și adesea confuze prin întroducerea unor elemente străine de influența orientală (cum sînt, între altele, neologismele franceze buclă și tapaj). De aci provine și caracterul pripit și inexact al concludiunii, cum că „influența limbii turcescei s'a mărginit asupra Curții principilor și asupra comerțului din orașele mai însemnate de pe lângă Dunăre“ și „că acest element nou n'a fost niciodată atât de puternic, în cât să reiasă din fisionomia limbii române“¹⁾. Ori-cum ar fi însă, studiul lui

¹⁾ Rössler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*. Wien, 1865. Cf. Gaster în „Columna lui Traian“ din 1886, p.

Rössler asupra elementelor turcesci în românește este încă superior monografiei aceluiași scriitor asupra elementelor neo-grece, unde se amestecă mereu limba populară cu cea neologică, aducând prin această o scădere însemnată cercetării.

În monografia lui Rössler s'au străcurat vorbe neturcesci și anume:

românești: acarce (=măcar ce), ahtiat (d. aht), bufniță și buză (onomatopei), ciocârlan și ciocoiu (d. cioc), jümet (jumă=sumă?);

latine: curcubeu (=concurvus), furtună;

slave: ciocan, ciovică, ciréșă, ciudat, curcan, lele, lub[niță], tiz, vișin;

maghiare: criș[an], dorobanț, giulgiu, sobă;

neo-grece: franzelă, lămâe, năramză;

albaneze: mazăre etc.

La vorbele următoare s'a rectificat în lucrarea noastră etimologia orientală: beșlii, cabazlic, giamala, haimana, ișlic, mucalit, surugiū, ursuz.

Lucrarea răposatului Cihac, coprinsă în al său Dicționar etimologic, conține deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător¹⁾. Despre această parte a operei sale s'ar putea dice, că conține prea mult și prea puțin: prea mult, întru cât mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis și un număr de vorbe de mult eșite din us; prea puțin, de ôrece n'a înregistrat nici măcar o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în Cronicele din Muntenia și din Moldova, cari, ca scrierî originale ce reproduc cu fidelitate limba

521-524. — Primul care a pomenit de elementul turc în limba noastră, a fost Eliad în al său *Vocabular de vorbe străine*. București, 1847.

¹⁾ Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*. Francfort, 1879; p. 541-631. Se pretinde că, în această parte, răposatul lexicograf ar fi fost ajutat de orientalistul maghiar Vámbéry.

epocei, merită o considerațiune egală cu celelalte monumente ale vechii noastre literaturî.

Vorbele neosmanlii, admise de Cihac printre „Éléments turcs” în Dicționarul saŭ etimologic și cari fură apoi reproduse de Miklosich, Șăineanu, Lobel, Rudow etc., se pot repartisa după următoarele categorii :

a) române : aht (d. ah!), buturug (d. buture), daravere (dare-avere), decî (=de-ci), dică (d. adică), găfaiŭ (onomatopee), naibă (n'aiba!), nunea (d. [a]lunea), ôcheș (d. ochiŭ), terfelesc (tîrfă, arch. tîrfă) :

b) latine : cucor (cicon[ia], famen (feminus), formă „cuptor” (?), genuine (cf. ge[he]na, fr. gêne, și suf. -une), mașe (medio-lat. matia „intestine”), teară (tela) :

c) slave : agud (fagod), buhai (ruten.), chitai (pol.), dirmoz (cf. bulg. drămbăș), dubas (rus. dubasŭ), ierugă (pol. jaruga), miriște (sl. niriște), obuz (vsl. obozi „bagaje”), sinetă (sl. svinîți), tîfîr (cf. vsl. tvrîdŭ) :

d) neo-grece : alababulă și harababură (ἀλαμπά-μπολα=veneș. alababală „confusamente”), alămâie (λεϊμόνι=it. limone), berbant (μπερμπάντης=it. birbante „coquin”), curm (κορμός, trunchiŭ : cf. it. troncare), fustă (d. φουστάνι), franzelă (φραντζέλα, litt. pâine franțuzescă), locandă (λοκάνδα d. it.), năramză (νεράντζι=veneș. naranza), portocală (πορτογάλι d. it. portogallo), tavlă (τάβλα d. it. tavola), zarzăr (ζέρζαλον d. pers. zerdalu) ;

e) maghiare : bechiŭ (béty), chițcan (siczkány), dric (derék), ghiunghiunea (cf. gönge), șarampăŭ (sorompó), șip (sip „lulea”), sobă (szoba) :

d) albaneze : cefă (cafa „gât” d. t. kafa „nuque” : cf. grumaz), moș și moșie (moș) ; — franceze : dimicaton (demi-coton) ; — germane : faer (Feuer, rostit dialectal Faier) : — țigăneșci. baròs (d. =barò „mare”) : — neologism oriental : gin (luat d. franceza) ;

e) de origină obscură : anger, beregată, căptușesc, culbec, cută, galeș, ghiont, îndrea, mieriŭ, tapșan, tehuiŭ, teică, tîpă, tererem, terghie, teșmenesc, tivesc, tueș, zimț :

f) în fine. vorbe obscure a căror existență ar avea nevoie de a fi documentată : arș (=artan), bărc (=baltă), cucovă (=lebedă), fârfală (=fârfara?), vîrță (=perie), vuvă (=daira) etc.

La vorbele de mai la vale s'a rectificat în studiul

nostru etimologia orientală: antep, bezmën, bondoc, caraghioz, chezap, coinac, dever, ghiduș, hasran (nu hasan), mertepea, olat, pambrițu, soitarîu, tablă (nu tablă), tarabă, tighel.

Publicațiunea lui Miklosich, în care grupează diversele elemente turcesci ce au intrat în idiomele din Sud-estul și din Estul Europei (grăca, albaneza, româna, bulgara, sërba, ruténa, rusa și polona), utilizează, cât privesce limba română, materialele aflătoare în Rössler și Cihac; iar în suplimentele publicațiunii, răposatul slavist ține sémă și de adaosele coprînse în prima schiță a lucrării noastre¹⁾. Acéstă publicațiune, ca mai tóte celelalte lucrări ale lui Miklosich, conține mai mult materiale brute de cât elaborearea lor sciințifică (cf. § 17 și 19).

Miklosich, care reproduce întregul material aflat în Rössler și Cihac, mai înșiră de la dînsul, printre elementele orientale romănesci, o sumă de

vorbe grecesci: angara, anghinară, barbut, călțun, chefal, dinar, falangă, florin, marghiol, midie, săpun — mai tóte luate din italienece:

vorbe slave: bricég (d. briciu), ciocan, ciumă (=t. yumurğak, mer. pușlea, ngr. πανούκλα) etc.

Insuficiența materialului arhaic (așa cum se află la Cihac) a îndemnat pe autorul acestui studiu să încerce o exploatare sistematică a influenței culturale turcesci și să consenmeze rezultatele într'o monografie, ce apăru în 1885 mai întâi în Revista pentru Istorie și Archeologie a d-lui Tocilescu²⁾. Acea lucrare preliminară a avut

¹⁾ Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*. Wien, 1884: I und II *Nachtrag*. 1888—1890. Cf. Korsch în „Archiv für slavische Philologie“, vol. VII și VIII.

²⁾ L. Șăineanu, *Elemente turcesci în limba română*. București, 1885. Cf. Tikin în „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie“ din 1887 (vol. VII, p. 468) și Alexics în „Magyar Nyelvőr“ din 1890, vol. XIX, p. 407-412.

apoi onórea de a fi pusă la contribuțiune de Picot, Miklosich, Gustav Meyer și mai ales de d. Hasdeu în al seü *Magnum Etymologicum*.

În prima mea schiță s'au trecut printre Elemente turcesci un număr de vorbe de alte origini, și anume :
românești : cercelar (cercel), dadă, drahiu (=drag fiu), Ielele (=ele), înă (= [ma]mă), nană (nani), sulac (d. sulă), tócă (onomatopee); în fine : diantiu (d. Diu=Vidin);
romanice : berlant (it.), bezea (fr. baiser), sabură (lat.), tabin (it.), trapaor (drap d'or) :

slave : bahadîrcă (rus. bogatyrka), ciaiü (rus. čaj), conteș (pol.). cucii (bulg. kuč=t. koč), farij (bulg.=ar. feres), lasca (pol.), lele, pogace (vsl. pogača), zlot;

maghiare : bodirlü (bukdarló), coroiü (karoly), daraban (darabant=germ. Trabant d. traben), duläu (dullö), dolfa (=dolca : dolofan), durd-uliü (durda), hai-duc, ham (hám), iliș (élés), săcăluș (szakallás), vamă (vám);

apoi neo-grece : arniciü (άρνίσις, de miel), sertasferta, timbar (ngr. ταπαίρον=it. tabarro), zinzifil (ζινζιφίλι), zumaricale „bombóne“ (ζυμαρικά, patisserie) : țigănesci : caravanî (karavana „nădragî“) etc. și obscure : artan, bașardină, batal, bostromengher, bulamac, farafastic, ferfén, firfiric, forfota, mahut, patrim, tîrfă : în fine, câteva transcripțiuni greșite : cearac (cearasăul=céraf seul), șifotă (=și fotă).

Am omis din studiul nostru următoarele vorbe, car, au fost în genere considerate până acuma ca turcesci :

CATARAMĂ, sinonim cu „copecă“ și „törtă“, răspândit și în Ardél (vorba figurază în Dicționarul bănățen din sec. XVII), probabil de origină maghiară : turec. kantarma „frein, bride“ necorespondând nici sub raportul formei nici sub al sensului. Forma primitivă revine în „Cataram-Vodă“ dintr'un joc de copii (Ispirescu, 31).

CHELFANEZ, a snopi în băta (Crăescu I, 227 : dör mort să fiü, să nu-l *chelfănez*), pe care Cihac îl derivă d. t. kefelemek „nettoyer avec une brosse“ (d. kefe „brosse“) : dar pe de o parte, nu cunoscem nici-un exemplu de un verb românesc tras de-a dreptul dintr'unul turcesc (§ 26) și pe de alta, sensul figurat nu revine în turcesce, iar cel propriu nu există în românesc.

còfă. vadră, doniță (vorba circula în Moldova și în Ardél) : faptul că e reprezentată în Dicționarul bă-

năţen din sec. XVII (kofë „cantharus“, kofar, koficzë) exclude derivaţiunea turcească obicnuit admisă: kova (kofa) „seau“, de unde bulg. serb. kova (kofa), alb. kovă. mer. cofe (covă), ngr. κοφίζ. Vorba pare a fi fost împrumutată de la Saşii din Ardél: Kufe „cofă“ (d. lat. cupa): așa s'ar explica și accentul vorbei și răspândirea-î teritorială.

Adaosele publicate de răposatul Rudow la propria noastră lucrare conţin câteva indicaţiuni folositóre ¹⁾, pe lângă multe erori și fantasii²⁾. Autorul dovedesce o vastă lectură aplicată din nenorocire la un material steril și negativ, cum e literatura periodică a Ardélului, localitate în care elementul turcesc e ca și necunoscut.

Și totuși, sub raportul materialului propriūdis, lucrarea nu-i lipsită de merit și am ținut sémă de acéstă parte pozitivă a ei.

În aceste „Adaose“, unde s'aū admis fără discernemînt materialele din lucrările precedente, s'aū introdus o sumă de *alotria* cu desăvîrșire străine de influența orientală :

vorbe literare cari figuréză exclusiv în poesia artistică, la Alexandri (arslan, caplan, fellah etc.) și mai ales în „Florile Bosforului“ de Bolintîneu (ai, almee, baibuh, kiahîū etc.);

nume proprii de Evrei spanioli culese din „Anuarul Bucureștilor“ : Albahary, Algasy, Alkalay etc. ;

neologisme occidentale : garafă, lazaret, ulan ;

vorbe de diferite origini :

românesci : alei (alelei), haihui și hait (onomatopei) : — latine : ferentar (ferentarius) ; — franceze : bibic (bibi), chiulată (eulate) : — slave : arapnic, jaf, măgulesc : — maghiare : corhană : — obscure : bibil, ghi-birdic.

Din numeroșele etimologii rectificate în lucrarea

¹⁾ Rudow, *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern* în „Zeitschrift für romanische Philologie“ din anii 1893, 1894 și 1895.

²⁾ Cf. cele dișe s. v. *mamouchi* (din „Bourgeois gentilhomme“ al lui Molière), citat într-una din Scrisorile lui Ghica.

nóstră cităm : boloza, caragace, carafefiz, carapit, cauzilar, ciutac, emriname, olat, ortoman.

Monografia cea mai recentă asupra acestei materii e a d-lui Lobel Efendi, censor-inspector pe lângă Ministerul de instrucțiune publică din Constantinopole¹⁾.

Chiar din titlul cărții sale rezultă ideea ce și-a format-o autorul despre elementul oriental în românesce : limba noastră nu cunoște nici o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie ; adică nici una care să nu presinte, sub raportul formei și al sensului, o influență direct otomană (§ 13). Există probabil, între împrumuturile turco-tatare din limba română, afară de osmanlia, elemente cumane și tătare, dar nici decum arabe sau persane, din simplul motiv că Români n'au venit nici odată în atingere cu aceste popore.

Principalul izvor lexical al autorului a fost Glosarul răposaților Laurian și Maxim, de aceea lucrarea-i nu oferă nimic care să nu se afle deja în Cihac, chiar și mai ales cât privește originile orientale. D. Lobel nu aduce nici o citațiune și nici că pare a bănui valoarea istorico-culturală a elementului turcesc.

Pecat, căci de la un așa bun cunoscător al turcei grăite ca d. Lobel ne am fi putut aștepta la o sporire reală a elementelor cunoscute ale osmanliei vulgare, unicul izvor al împrumuturilor românesce.

În lucrarea d-lui Lobel figurază o sumă de elemente străine, cari n'au nimic a face cu împrumuturile

¹⁾ Lobel, *Elemente turcesce, arăbesce și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.

osmanlii și cari se rapórtă la următoarele două categorii:

a) neologisme de origină orientală și venite prin filiera franceză: admiral, alambic, alcali, alcool, alcov, almanach, algebră, ambră, arsenal, asasin, azard, azur, balcon, balsam, calibru, camfor, carat, caravană, cifră, elixir, fachir, gazelă, girafă, gudron, hașiș, mameluc, marabut, mumie, muselină, nabab, nadir, pagodă, paradis, percal, punciu, razzia, salamandră, talisman, tamarrindă, zero;

b) vorbe de baștină de diferite origini și anume:
române: amăgeu (d. amăgesc), bădăran (d. bade), fit (=quit), hărăiū și orăcăesc (onomatopei), olan (d. ólá), órzén (d. orz), pisică (onomatopee);

latine: cămașă, orez;

slave: barabană (rus.), boiar, bolovan, buimac, chinovar (rus.), cloșcă, cocén, diblă, doică, drug (rus.), igliță, lobodă, pită, rėdvan (rus.=Reitwagen), tabără;

maghiare: bādăū, darab, dichiciū, doba, ghimber, maslac, pușlăū (pușlama), samă (sameș), șoim;

neo-grece: dram, frențe, piftie, temeitū;

obscure: aliman, hoț, lambă, murg, otova, sedilă, semenie (siminoe);

necunoscute: cărău (pyrèthre), teriū (bouillie) etc.

D. Lobel a adus etimologiile corecte pentru vorbele: amandea, areciū, balbaș, cărcăiac; din contra, următoarele s'au rectificat în studiul nostru: balcâz, bazaea, bondoc, ciucurluc, dever, furda, haimana, ichiū, raft.

Intr'o cuvîntare, ținută în 1886 la Congresul de orientaliști din Viena, d. Hasdeū releva lacunele lucrărilor anterioare asupra elementelor turcesci în limba română, și anume: lipsa de „cronologie și geografie a cuvintelor, indicarea vicisitudinilor semantice și a circulațiunii relative“¹⁾ — lacune de cari am căutat să țin strict séma, negreșit în limitele actuale posibile, în forma definitivă a lucrării noastre, față de care prima elaborare rămâne o simplă schiță.

¹⁾ B. P. Hasdeū, *Sur les éléments turcs en roumain*. Bucuresci. 1886, p. 11. Despre această broșură veđi § 110.

§ 109. STATISTICA TURCISMELOR ROMÂNE. — Izvorul principal pentru turcisme în vechea noastră literatură îl constituie cronografia, în special cea din Moldova, ai cărei cei mai vechi reprezentanți sînt: Grigorie Ureche (mort c. 1650), Miron Costin (m. 1691) și Neculce (m. 1743). Se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu (și tătăresc) și e interesant de a urmări de aproape această continuă sporire a materialului oriental (cf. § 34^a).

Așa, bunăoară, la Ureche¹⁾, numărul turcismelor este foarte restrîns: el nu trece peste vr'o 20 de termeni. Afară de titulatura turcescă (agă, capegiu, ienicer, vezir) și de cea tătărescă (Han, mîrzac), întîlnim la dînsul următorii termeni din sfera politică și militară: adet, beșlii, iureș, lefeciu, mazil (mazilesc, mazilie, mazilit), odaie (sensul militar), olac, otac, sangiac... apoi cuvintele: *baibarac* (de origină tătară), bulucesc, *dușman*²⁾, halca și hochim (ultimul cuvînt desîntrebunțat de acest cronicar).

La Miron Costin³⁾ secerișul este incomparabil mai abundanț, nu numai ca extensiune ci și ca fond. Afară de turcismele aflătoare la predecesorul său, avem aci de înregistrat:

1. o sumă de nume proprii: Alaman, Anadol, Arap (arăpesc), Beciu, Cazilbaș, Habeș, Misir etc.;

2. un șir interesant de elemente tătare: asaul, Han (hănesc, hănie), bunciuc, Calga, *cășlă*, ciambul, coș, *duium*, mîrzac (mîrzăcie), olat etc.;

¹⁾ Picot, *Cronique d'Urechi* (glosarul). Paris, 1879.

²⁾ Vorbele rediate prin cursive circulă și astăzi.

³⁾ Șăineanu, *Glosar la operele lui Miron Costin*, ed. V. A. Urechii (glosarul s'a oprit la litera S). Bucuresci, 1887.

3. vorbe importante sub raportul cultural și cari au supraviețuit în limbă:

Agă (agie), *alaiū*, buzdugan, cabaniță, caftan, Caimacan, celebîu, ceprag, *cerdac*, *chindie*, *ciair*, *ciauș*, cîrac, *conac*, *culă*, divan, *dughiană* (dugheniță), ermuc, *fănar*, ghiaur, gîmie, hadîmb, *hain* (hainesc, hainie), hanger, haraciū, ienicer (iniceresc), imbrohor, lagum, lefecîu, *levent*, mecet, *meidén*, *olac* (olăcar), ordie, paic, Pașă (pășie), *raft*, raiă etc.;

4. vorbe politico-militare: ahtiname, arz (arzehal), balgiū (balgibașa); balimez, berat, buluc (bulucbașa), busurman, capichehaia, capegibașa, câzlar-aga, chihaiie, culuc, curugiū, Edicula, el-agasi, hasēchiū, hatișerif, muftiū, musaip, oturac etc.

La Neculce cantitatea turcismelor devine covârșitoare: el formeză în această privință puntea de trecere între predecesorii și urmașii săi. Curentul oriental care ajunge la dînsul destul de considerabil, începe să se reverse în largi pîraie la Cantemir și Gheorgache, și amenință să potopescă limba la Văcărescu și Beldiman.

Omițînd materialul aflat la Ureche și Miron Costin și ținînd exclusiv seamă de elementele de un caracter mai general, menționăm aci (afară de numele proprii Agem, Azac, Bender, Bosna, Bugiac, Cerchez, Crim etc.) următoarele turcisme, cari formeză deja o parte din stocul definitiv al materialului osmanliū:

aferim, agârlîc, aman, atlas; băcălie, bacșiș, baltag, becîu, beilic, beizadea, belea; cadîn, cafê, calabalîc, caraul, cîrvăsărie, casap, chef, chilă, chirie, cialma, cioltar, cișmê, conac; dambla; felegén, ferman; giambaș; hambar, han, harariū, havalê, hazna, hendechiū, herghelie, hoge; ibric, imbrohor; lăfă (pl. lefe), levent, lighén, lipcan; macat, madem, mansup, mărăz, mezil,

mesti, meterez : nafaca, naiü; oca; para, pehlivan (pehlivanie), perdea; rachü, rufet; saca, saivan, salahor, salt, saraiü, satara, seimén, serdar, sirnea (=sermaia), subaş, sueman, suliman (şi fig.), surguciü, surgun (surgunie), surlä; şahmara, şeică, şerbet : tabie, tabulhana, taftä, tain, tamburä, telpiz (telpijie), tepsie, tergiman, toiü, tult, tulpan, tutun; urdie : zaherea, zaman (des întrebuinţat), zapciü (zapciturä), zeefet, zurba (zurbalie).

Celor trei cronicari moldoveni le corespund cronologicesce cronicariii munteni: Const. Căpitanul (mort c. 1688), Radu Grecénu (m. 1700) şi Radu Popescu (c. 1729). Sub raportul frecvenţei elementului oriental, cronicariii moldoveni sînt incomparabil mai bogăţi de cât cei munteni.

Iată la ce se reduce, afară de titluri otomane şi de nume proprii, vocabularul turcesc al celui mai pitoresc din aceşti din urmă cronicari, al lui Const. Căpitanul:

alaiü, alem, antiriü, arpalie, arz (magzar); bairam, barat, Beizadea, beşlii, buriü, buzdugan; cadiü, caftan, Caimacan (titlu pămîntén), călăuz (sens militar), ciauş, coferie, conac; ferman; giamie; hain, haraciü, hoge; iazagiü, imam, işlic, iuzbaş; léfa (pl. lefi); mazil, mecet, meterhanea, minarea; nafaca; olăcar, olat; papuc, pehlivan; refenea; salt, saraiü (românesc), seimén, surguciü, surlä; tabulhana, tulpan; zorba.

Lucru curios! Pe când la cronicariii moldoveni se observă o creştere treptată a vocabularului oriental, la cei munteni din contra el e supus unei continue scăderi.

Ast-fel, la Grecénu, acest vocabular se reduce (în afară de terminologia oficială) la: aba, cabaniţă, cafas, caftan, chilă, chirie, conac, hazna, iureş, lefegiü, otac, salahor, tabulhana, telpiz, zaherea.

Iar la Popescu: caftan, conac, divan, huzmet, menzil, samur, tabie, teptil... adică nu cu mult

superior numărului de vorbe turcesci aflate la cronicarul oltén Moxa (c. 1620): *alca*, *bidiviû*, *hadîm*, *mahmur*, *mesti*...

Din potrivă, Dionisie Eclesiarchul este iarăși impregnat de turcisme, întocmai ca contemporanul seü biv-vel Stolnicul Dumitrache, pe când ultimul cronicar din epoca fanariotă, ascuns sub pseudonimul de Zilot Românul, observă o înțeleptă cumpătare și dă prin acésta scrierilor sale un caracter mai literar, ceea ce-l apropie de epoca noastră.

Dar pe cât cronicariî munteni se țin ceva mai departe de vocabularul oficial al timpului, pe atât el se etaleză în Condicile muntene: cea mai veche, a lui Brâncovénu din 1693, ca și cea mai nouă, a lui Caragea din 1813, oglindesc până la exagerare influența covârșitoare a stilului oficial al epocii.

Dacă supunem unei analize cronologice alte monumente în cari întîlnim cele mai vechi urme ale influenței osmanlii, obținem rezultatele următoare.

În glosele slavo-române: 1536 *cofterie*, *dulamă*; 1564 *frenghi*, 1572 *giurè*, 1588 *feregè*¹⁾.

În catastiful averii mănăstirii Galata (1588): *atlaz*, *benic*, *bogasiû*, *caftan*, *cergă*, *ciatmă*, *cutni*, *ibric*, *peșchir*, *sinie*, *șirincă*, *taftă*, *tepsie*, *zarba*²⁾.

În dicționarul slavo-român (c. 1630): *alca*, *bogasiû*, *cingherésă*, *coftarie*, *colun*, *epinge*, *gherdan*, *giurele*, *man-găr*, *mozavir*, *sahaidac*, *zăgan*³⁾.

În fine, în cea mai veche fôie de zestre (1669): *agimêsc*, *botcea*, *cergă*, *chepcea*, *devetue*, *festec*, *gherdan*, *hurmuz*, *ibric*, *ibrișim*, *năframă*, *naramgiû*, *năstrapă*, *patea*, *peșchir*, *șahmara*, *surmai*, *taftă*, *tingire*⁴⁾.

¹⁾ Hasdeu, *Cuvente den bătrâni* I, 237-259.

²⁾ *Ibid.*, p. 173-225.

³⁾ *Ibid.*, p. 259 urm.

⁴⁾ Tiktin ap. Tocilescu, *Revista* I, 337-344.

Deci, din izvoarele trecutului ce conțin urme mai mult sau mai puțin numeroase ale vocabularului turcesc, trebuie relevate în primul rând materialul istoric (cronică, documente, condică) și cel cultural (inventare, foi de zestre, tarife vamale).

Un alt domeniu, cel teologic și etic, care constituie ramura cea mai bogată a vechii noastre literaturi, a rămas cu desăvârșire străin de ori-ce influență orientală. Se poate admite ca un criteriu *a priori*, că o vorbă reprezentată în texte religioase nu poate fi turcescă. Nu cunoștem un singur exemplu *sigur* de contrariul acestei constatări. Cele două-trei exemple curioase: măscăriciū și sinonimul său ghiduș, primul în Cazania lui Varlam (1643) și al doilea în Viețile Sfinților de Dosofteiū (1683), precum și formele ascrumez „a face scrum“ și toiesc „a face toiū sau sgomot“ (ambele la Dosofteiū), nu fac excepțiune la această constatare generală, căci ele nu sînt vorbe turcesci proprii-șise, ci formațiuni secundare curat românesci, primele două diminutive iar ultimele două derivațiuni verbale. Afară însă de aceste câteva cazuri de o natură cu totul particulară (formațiunile secundare aparținînd mai mult vocabularului indigen), nu cunoștem nici-un turcism propriu-șis în întreaga literatură teologică a trecutului; și cu atât mai puțin a prezentului, căci scrierile religioase moderne sînt sau reflexe arhaice, sau remanieri după vederi neologice. Acest fenomen își află o explicațiune suficientă în împrejurarea, că vocabularul nostru teologic este o reproducere servilă a celui slav, că el dobîndise o formă deja stereotipă când influența turcescă începuse a deveni populară și în fine că acesta din urmă,

de ordine mai mult materială, era puțin aptă pentru o dicțiune solemnă ca cea religioasă.

Transițiunea între literatura veche și cea modernă o formeză poesia populară și o explorare sistematică a elementului oriental în acest important domeniu va putea confirma infiltrarea influenței osmanlii printre straturile popoului românesc din Bucovina, Moldova, Muntenia și Dobrogea.

Fondul *comun* al acestui vocabular poetic se poate reduce la următoarele categorii:

1. o terminologie ore-cum tradițională, care revine în cea mai mare parte și la cronicari și care formeză substratul cântecelor istorice :

agă, alaițu, arap, arnăut, atlas, baltag, beiu, bumbara, buzdugan, cadină, cadiu, caftan, caic, călăuz, castran, cialma, chilă, chindie, cișmea, ciubuc, conac, cuca, culă, cutnie, delițu, divan, dușman, ferman, gelat, gerid, giamie, ghiaur, gugiuman, hain (și hainese), halca, hanger, haraciū, harem, hazna, iatagan, ienicer, lēfă (și lefegiū), levint, lipcan, mahmudea, mazdrac, mazil, mecet, Misir, nisfea, olac, orta, pală, pașă (și pașă), peșcheș, rafturi, raiă, rubea, samur, sandal, sangéc (și sângecesc), saraiū, seléf, sērdar, sofă, spahiū, Stambul, Sultān, taftă, tain, temenea, tipsie, topuz, vataf, Vizir, zaherea, zurba :

la cari adăogăm terminii tătăresei speciali Moldovei: arcan, badie, bahmet, haraba; Bugéc, Crîm, Hān, Mîrzac...

2. vorbe relative la traiul țăranului :

anteriū, baibarac, basma, beciū, beniș, borangie, cazan, ciardac, cergă, chebă (gheba), chimir, ciaeșiri, condur, covată, fermenea, fotă, giubea, hambar, herghelie, ilic, ipingea, lulea, malotea, maramă (năframă), năstrapă, pafta, papuc, rachiū, rāvac, saia (haină), șalvarī, su(c)man, testemel, tulpan, zăbun :

la cari adăogăm vorbele ciobănescei: baciū, caval, cioban, cobuz, haidăū, ortoman, saia (staul) ;

precum și terminii proprii acestei poezii : at, belghir, bidiviū, cilibiū, haramin, misir (cal) . . .

3. cuvinte din limba usuală ca :

băcălie, belea, cafea, chef (și chefuese), ciarșaf, habar, hal, ibrișin, lalea, liliac, macat, masat, mieșunea, năut, soiū, tēnc, toiū, ziafet; și verbele : co(ri)torosesc, găitānesc, schingiuesc, zoresc etc.

În afară de acest fond comun, constatăm următoarele particularități lexicale.

Poesiei populare din Bucovina (după colecțiunea Marian) îi aparțin :

alaciū, beilic (= angara), bezedea, buga, burungiuc, cadin (= hadin), dughiană, habaciū, harhalic, subaș, zurbagiū; și numele proprii: Balaban, Carabet și Dirviciū (= Derviș).

Celei din Dobrogea (după colecțiunea Burada) îi aparțin :

aian (și aienesc), arimbașa (= harambașa), beilie (de oi), boaz, calpac, canară, cimber, coftarie, ghimuruc, ghiul, ghiviziū, ghizluc, parcea, parmac, pazarghian, poș, raiz, reizicol, saegi (saigesc, saigie), turalii (galbeni), zavalăș (epitetul haiducului Tudor).

Celei din Moldova (după colecțiunea Alexandri) îi sînt proprii :

arnăut (grăū), baș-agă, buluc (adv.), Bogdan (= Moldova), boloza, buzdugea, căpitan-pașa, casap (și căsăpesc), cazacliū, cazlariū, dezghin, dimerlie, gherdan, irmilie, imbrohor, iurușesc, iuzluc, miralaiū, nefer, perdea (de oi), stambólă, șușanea, tufecciū, urdie, zambólă.

În fine, celei din Muntenia (după colecțiunea Teodorescu) îi sînt particulare :

bairac, bașă, bașbafir, beșlic, beșliū (beșlégă), boccealic, cadilic, căimacam, caragros, chiabur (și chiaburesc), chiul, chesăgiū (și chesăgesc), ciadiriū, ciauș, cioltar, ciododar, delibașa, dulgheresc, gebrea (și ge-

brărese), ghiuler-aga, irmiziñ, (și irmizele), iuzbașa, miraz, nacafa, nafea, odalic, salavat, saxana, zapciñ, zarafir, zarpa.

Trecând la literatura modernă, genul literar mai bogat în vorbe turcești e cel dramatic, în special comedia: sub acest raport Teatrul lui Alexandri și al lui Caragiale formeză un izvor prețios, ambele completându-se reciproc. Primul oferă tabloul societății noastre sub influența încă covârșitoare (deși în ajun de a dispărea) a civilizației orientale¹⁾; celălalt presintă starea de tranziție către o nouă epocă de cultură fără ca procesul dintre trecut și prezent să se fi terminat definitiv: la primul respirăm încă atmosfera monotonă și servilă a Orientului, la celălalt asistăm la ciocnirea plină de agitație febrilă și de comice peripeții între cele două culturi opuse. Prin desfășurarea acestui conflict psihologic, inerent epocelor de tranziție și bruscelor transformări sociale, Caragiale a deschis literaturii naționale un nou izvor al comicului: lumea mahalalelor, al cărui grai e plin de veleități neologice și de reminiscențe orientale. Pe urmele maestrului a pășit apoi Marion care, în schițele-i din „Viața la mahala“, reproduce uneori cu mult haz limba adesea artificială a acestei păături sociale.

În fine, genul umoristic propriu-zis nici nu poate fi conceput fără o dosă abundentă de vorbe turcești. Domeniul umorului, ca și al comicului,

¹⁾ Foarte interesant pentru aceeași epocă e și romanul lui Filimon „Ciocoi“, un tablou cultural, exact și conștiincios, despre societatea română dintre anii 1814—1830.

Deasemenea, „Scrisorile“ lui Ghica conțin amănunte prețioase (deși nu totdeauna exacte) despre aceeași epocă curioasă și astăzi atât de puțin cunoscută.

e inundat de un bogat vocabular special, în care majoritatea o formeză contingentul turc și cel neo-grec. Ambele aceste elemente au pierdut, odată cu suprapunerea culturii occidentale, caracterul lor real anterior și devenind astfel superflue în noua stare de lucruri, ele au căzut prada spiritului satiric. O lectură fie și superficială a operelor lui N. T. Orășanu ar putea da o idee de bogăția acestei mine nesecate, care pare a spori într'una. Cu timpul se va stabili de sigur (dacă acesta nu s'a făcut încă) o limită strictă între elementele serioase și cele comice (sau ajunse astfel), fie acestea turcesci sau neogrecesci. Și o asemenea limită va reflecta două epoce diferite în cursul influenței orientale: una, mai veche, care a avut timp să prindă rădăcinii în limbă; și alta, din epoca fanariotă, superficială și transitorie...

§ 110. CRONOLOGIA ȘI STRATIFICAREA. — În discursul ce d. Hasdeu a rostit în 1886 la Congresul orientaliștilor și mai târziu în cursul *Mag-nului Etymologic*, d-sa a emis principiul de stratificare în considerațiunea istorică a influenței orientale, stabilind că limba română câtă să posedă un șir de urme avare, precenge, cumane, mongole (tătare) etc. anterioare venirii Turcilor în Europa și deci mai vechi de cât împrumuturile osmanlii. Acest principiu, foarte legitim în sine, presintă însă deficiență insurmontabile, îndată ce-i vorba de a veni la realitatea faptelor. Într'adevăr, cunoștințele în privința acelor resturi de idiome orientale sînt cu totul imperfecte (cumana) și chiar nule (avara, pecenega); iar întru cât privește elementele tătare propriu-zișe, influența lor nu tocmai veche se limitează la un anumit teritoriu lingvistic. Pentru ingeniosita-

tea fără sémën a d-luī Hasdeū asemenea dificultăți sînt din contra ispite și puternice îmboldiri. D-sa dibue prin originile întunecate ale graiului românesc și scóte la ivélă o sumă de documente linguistice despre influența directă a Avarilor, Pecenegilor, Cumanilor, etc. Și aceste resturi de un caracter atît de venerabil, o argumentare dibace caută a le presenta ca tot atâtea achizițiuni științifice. D. Hasdeū însotescce obicnuit demonstrațiunile sale etimologice de conclusiuni istorice fórte importante.

Din închiegarea opiniuilor sale rêslețe în acéstă direcțiune resultă o adevărată teorie, ce am putea-o numi „turanică“ și care póte figură alătura de cunoscuta sa teorie traco-dacă. Ea póte fi ast-fel formulată: orī-ce termin de un caracter arhaic (cf. accè, aslam), dialectal (cf. armig), fórte popular (cf. baiier, pajură) saū ce ține de sfera pastorală (cf. baciū, cioban, balegă) — termin care ar indica o prevenință orientală — trebue neapărat să-și afle originea, nu în osmania, ci în vr'unul din dialectele turanice medievale (avar, peceneg, cuman, mongol, tătar...)

Negreșit că maestrul n'a avut ocasiunea să aplice teoria-ī în tot domeniul limbei, Etymologicul oprindu-se la jumătatea literei B; dar în partea publicată se află date suficiente spre a cunósce și aprecia acéstă nouă doctrină. O discuțiune seriósă a etimologiilor turanice ale d-luī Hasdeū se impune cu atît mai mult cu cât d-sa (precum am đis) nu lipsesce a deduce dintr'însele consequențe istorice de mare interes nu numai pentru noi dar și pentru etnografia popórelor balcanice.

Să luăm dar în de aprópe cercetare vorbele românesci considerate de d. Hasdeū ca avare,

pecenege, cumane, tătare... și să vedem întru cât ele resistă unei analize obiective a faptelor.

Incepem cu originile cumane ca cele ce presintă un caracter întru câtva mai pozitiv, deși dificultățile și incertitudinile în această privință nu sînt mai puțin serioase (§ 9).

D. Hasdeu atribue o origină pozitiv cumană arcaismelor moldovenesci *acce* și *aslam*. Despre cel dintăi d-sa se exprimă ast-fel (Etymolog. s. v. *acce*):

Nu de la Turci de-a dreptul au putut Moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vr'o altă limbă turanică în care el să aibă sensul general de monedă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turec al Cumanilor cari stăpâniseră Moldova în curs de veacuri, *akçe* însemna „pecunia“, „ban“. Este una din vorbele cumanece rămase în limba română până în sec. XVI și mai încôce.

La acesta ne mărginim numai a observa (după cele spuse la § 9), că aci nu pôte fi vorba de vr'o influență cumană, deôrece Ioan-Vodă bătînd banul moldovenesc din 1573, n'a făcut de cât să introducă în țara sa moneda măruntă turcescă „akçe“, care circula de mult în imperiul otoman și în provinciile învecinate.

În privința lui „aslam“ d. Hasdeu este și mai explicit. D-sa revine în două rînduri asupra acestui cuvînt, întăi în menționatul discurs și apoi în Etymologicum, susținînd ast-fel cu o îndoită certitudine originea-î cumană.

Le mot *aslam* „usure“ indique un rapport très intime entre les Roumains et les Comans, à l'époque de la prépondérance politique de ces derniers sur la rive gauche du Danube.

Cuvîntul cuman *astlan* „usure“ nu se află nici în dialectul turec osmanli, nici în cel uigur, nici în cel djagataic, ci numai și numai la Cumanii. Despre con-

secințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notița mea „Sur les éléments turcs“ (veđi pasajul reprodus mai sus). Aci voiŭ apesa asupra următoarelor două puncturi:

1°. Până la proba contrarie *aslam* aparținând numai graiului din Moldova, fără a-i se găsi vr'o urmă în Ardél saŭ la Munteni, rezultă că Psaltirea Șcheiana, mai veche de cât cea Coresiană, a fost scrisă de un Moldoven.

2°. Disparițiunea Cumanilor de pe Țirnița Dunării fiind anterioară sec. XIV, urmază că cu mult înainte de 1350, adică înainte de data descălecării Maramureșanilor lui Bogdan-Vodă, Moldova era locuită deja de Români.

Fără să dovedescă un raport intim între Români și Cumanii, vorba *aslam* nu e mai veche de cât sec. al XVI-lea (judecând după textele religioase); iar cele două puncturi din concludsiunea d-lui Hasdeŭ cad dinaintea următoarelor două constatări :

1. vorba figurază în giagatai și în rusesc (§ 9);

2. vorba nu pôte fi un împrumut direct oriental din cauza existenței sale (ca și exclusivă) în texte religioase moldovenesci, ci e pur și simplu reproducerea formei vechi rusesci *oslamŭ*, reflexul imediat al giagat. *aslam* „camătă“, un termen familiar multor dialecte tătare și deci și cumane.

Și constatând acestea, facem cu totul abstracțiune de elementul fonetic: fiind aci vorba de un împrumut vechiŭ (probabil anterior secolului al XII-lea, după părerea d-lui Hasdeŭ), dintr'o formă cumană *astelan* saŭ *astlan* nu putea rezulta una românească „aslam“.

Despre vorbele ARMIG „armăsar“ (un provincialism bănățen), BAIER și PAJURĂ, d. Hasdeŭ le crede de origină avară, pecenegă saŭ cumană,

fără a se decide pentru vr'una din ele. Ast-fel despre cel dintâiu d-sa țice (Etymol. s. v. *armig*):

Bănățeniî vor fi moștenit pe al lor *armig* de la Cumanî, de la Pecenegî saî chiar de la Avariî, căci cu Tătariî propriî-diși ei mai că n'au avut a face nici o-dată, iar de la Turciî osmanliî nu puteau să-l capete.

Bănățeniî nu posed un singur element orientat în întregul lor vocabular (§ 34); în Codex Cumanicus nu figuréză nici-un *armig*; dacă Pecenegiî saî chiar Avariî vor fi cunoscut acest termin, nimenî n'o pôte sci. Positiv este că astăđi la Româniî vorba *circulă* numai în Banat și în valea Crișului alb; dintre popórele înconjurătoare o posed numai Poloniî, Rușiî și Ruteniî, ceea ce indică imediat o origină tătara. Se pôte dar stabili următorul itinerar: giagat. *argamak* „cheval de race noble“ a produs pe de o parte pe rusul *argamakū* și pe polon. *rumak* (= *aramak*, din cauza caracterului fluid al lui *g* intervocalic), care trecu la Ruteniî sub aceeași formă; aceștia în fine îl împărtășiră Moșilor și Bănățeniilor. Nu pôte fi dar aci vorba de un împrumut direct, ci de reflexul slav al unei vorbe tătara.

Și mai interesantă e expunerea d-lui Hasdeu relativă la vorba „baier“ (ibid. s. v.):

Latin nu este, turcesc nu pôte să fie; dar totuși e turanic, adevă rămas la noi de la Pecenegiî saî de la Cumanî de prin sec. IX, înainte de separațiunea Românilor în cele trei ramuri. În dialectul turc orientat saî așa-numitul *djagataic*, care se deosebesce de turcul occidental saî osmanliu mai mult de cum se deosebesce limba română de cea italiană, *bai* există până astăđi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien“ și de „amulette“: *bay*, lien, charme, enchantement (Vámbery). Din turanicul *bai* Româniî trebuiau să facă dîntâi pl. *baiuri*, după care s'a format apoi un nou singular

analogic: *baiur* sau *baiură*, *baior* sau *baioră*, întocmai după cum din vechiul grec γρόψ, prin pl. gripturi. Românul a ajuns la sing. sgriptor. O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvântul „pajură“ sau „pajoră“ sau „pajeră“, care nu este de cât pers. pażan „falco milvus“ (Vullers), adus nouă ca și *baier* de către Pecenegi sau Cumanii sub forma paż, de unde Românii iarăși prin pl. pajuri au căpătat sing. pajură, pajoră, pajeră.

Vorba *baier* (vechiu-românesce *baer*), care revine în dialectul macedonén (baieru „salbă“) și istriian (baieră „plete“), pretutindenea cu sensul fundamental de „legătură“, nu pôte deriva dintr'un izvor oriental:

1. din cauza caracterului său pan-românesc, cele câteva urme cumane (de pecenege nici vorbă nu pôte fi) mai mult sau mai puțin probabile lipsesc în macedo-româna și în istriano-româna;

2. vorba figuréză în texte religiöse din Moldova (și încă cu sensul secundar de „amulet“), ceea ce exclude o derivațiune imediat orientală;

3. vorba nu pôte fi nici măcar tătară sau giagataică, nefiind reprezentată în dialectele slavice de la Nord și neaparținând exclusiv Moldovei, cum e cazul cu împrumuturile directe din idiomele tătare (§ 6);

4. în fine, diferența cea mare între giagatai și osmanlia presupusă de d. Hasdeu e exagerată: fondul ambelor e identic și raporturile lor mutuale corespund bună-ora celor ce există între graiul muntén și cel bănățén.

Menținem dar până la probe positive că forma primordială a cuvântului e *baier* (iar nu „baiu“) și că adevărata-i origină trebuie încă căutată.

Același lucru îl repetăm în privința etimologiei persane a lui „pajură“.

Nu există românesce nici-un singur persianism, care să nu fie reprezentat și în osmanlia; nu scim și nu se poate ști dacă Cumani și Pecenegii posedau acest termen; dar trecând peste toate acestea, dintr'o formă pažan (cf. sinonimul arhaic „zagan“) nu putea rezulta în românesce de cât *pažan*, silaba ultimă fiind întonată și deci inseparabilă. O formă ipotetică pecenego-cumană „paž“ e o aserțiune subiectivă și nedemonstrabilă.

La aceste considerațiuni generale s'ar mai putea adăoga și împrejurarea, că vorba nu pare a fi tocmai veche (n'am întâlnit-o de cât în Istoria ieroglifică a lui Cantemir) și că e limitată la graiul daco-român ¹⁾.

O serie specială de termeni orientali, cărora d. Hasdeu se încercă a le da o antichitate cât mai îndepărtată, se referă la păstorit: baciū, cioban, balegă...

Pe baciū și pe cioban d. Hasdeu i-a considerat în totdeauna atât de vechi, în cât i-a raportat într'o vreme la originile dace, odată cu dulău și ortoman (Columna pe 1873 și 1874). În urmă însă a revenit asupra tracismului acestor termeni și s'a mulțumit cu o provenință medievală.

Înainte însă de a supune discuțiunii noua părere a d-lui Hasdeu, să stabilim aproximativ cronologia celor două cuvinte.

Terminologia noastră pastorală constă din diferite stratificațiuni linguistice, în cari se pot distinge următoarele serii cronologice:

¹⁾ Din același motiv nu putem admite etimologia cumană (Hasdeu, *Cuvente* I, 311) a sinonimului „sorliță“ (d. sar „vultur“), o vorbă cunoscută numai în Ardeal și în Banat („șurliță“), și nici pe cea persană (ibid. I, 270) a lui „bléndă“ (d. belend „înalt“), o vorbă ce pare a aparține exclusiv Munteniei.

a) latine: vită, boŭ (berbece, taur), vacă (vitel), óie (miel), capră (ied), cal (armăsar), iapă (mânz), turmă, păstor, păcurar, păşune, lapte, caş, chiag, unt, zer, staul;

b) române (obscure): brânză, urdă, strungă, traistă, mocan, cârlan, jintiţă (cocârţă);

c) slave: bivol, buhaiŭ, ŭap, cirédă, stână. tîrlă, izlaz, suhat etc.

d) maghiare: berbinţă, dulăŭ (düllö = pers. tule; cf. copoiŭ, ogar), imaş (*nimaş: nyomás), sălaş „adăpostul ciobanilor la munte“;

e) turce: caimac, iaurt (şi igurţélă), caş-caval; căşlă, odaie (de vite), otac, olum, perdea (de oi), saia, saivan; cialr, herghelie, tamazlic; caval, chindie; ortoman ¹⁾; apoi haidăŭ, saigiŭ. vâtaf — la cari adaogăm (cum vom demonstra mai la vale) baciŭ şi cioban.

Cum se vede, nomenclatura pastorală împrumutată de la Turci nu reprezintă nici-una din noţiunile fundamentale ale păstoritului, ci mai mult calităţi şi sinonime de ordine secundară. Aşa:

alătura de vorbele de baştină „lapte“ şi „brânză“ figuréză calităţi de lăpturi şi brânzeturi: caimac, iaurt caşcaval (cf. telemea);

¹⁾ Vorba *ortoman* sau *ortoman* (cum ea sună în cântecele din Muntenia) însemna la început „avut în turme“ şi presupune o formă primitivă *ort* „turmă“ (păstrată încă cu acest sens la Ruteni şi la Poloni): în osmanlia *yurt* însemnéză „possession, biens-fonds“ iar în tătara „cort nogai“; sensul pastoral al vorbeii sau există în turca vulgară (căci numai un împrumut osmanliŭ ar putea explica circulaţiunea vorbeii în Muntenia şi în special în Oltenia), sau specificarea acestui termen e curat românească (ca la odaie şi odalic, otac, perdea şi saivan): într'un cas sau într'altul, ciobanii munteni transportară vorba, ca multe altele de această categorie, în graiul rutén şi polon. Din sfera-i pastorală, aceiaşi vorbă trecu apoi la haiduci cu sensul de „voinic, puternic“ precum (în sens invers) *chiabur*, primitiv „puternic“, ajunsé apoi să însemneze „forţe avut“. vorbind de săteni a căror bogăţie şi putere stă tocmai în numărul cel mare al vitelor.

alătura de „stână“ sinonimele câșlă, odaie, otac, perdea, saia și saivan ;

alătura de „pășune“, terminul special ciair (ca slavicul izlaz și maghiarul imaș);

alătura, în fine, de terminul pan-românesc „păstor“ echivalentele cioban și vâtaf, ambele cu o circulațiune mai mărginită.

Caracterul lor secundar rezultă și din faptul că sînt ca și necunoscute în vechea noastră literatură: singurele exemple citate de d. Hasdeu la cuvîntul „baciū“ sînt luate exclusiv din sfera poeziei populare (și a basmului); același lucru s'ar putea dice și despre „cioban“, pe care nu l'am întîlnit de cît în Istoria ieroglifică a lui Cantemir.

Ast-fel fiind, nu pricepem solitudinea archaisantă a d-lui Hasdeu pentru acești termîni și motivele istorice cari îl îndemnă a susține (Etymol. s. v. baciū):

Cuvîntul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „pëcurar“, deși persian de origine, totuși ne a venit nouă fôrte de demult prin Turanî, nu însă despre miadădi de la Turcii Osmanlii (după cum și închipuesce Cihae), ci despre răsărit: de la acele triburi din vécul de mijloc cari l'au lăsat de asemenea Rușilor și Polonilor și dintre cari Pecenegii și Cumanii în specie au trăit printre Români secolii întregi.

Sub raportul formal, e indiferent dacă vorba „cioban“ se trage de la Osmanlii sau de la Tătarî (fondul lor lingvistic fiind absolut analog); nu tot așa însă staū lucrurile sub raportul etnografic. D. Hasdeu susținënd originea exclusiv tătară a vorbei și anterioară contactului cu Turcii osmanlii pe de o parte, e nevoit s'o dăruescă nu numai sërbei și bulgareî, dar până și turceî; pe de altă parte ridică ast-fel o barieră între acest

termin turcesc și ceilalți referitori la sfera pastorală și prin această isolare dă vorbeii un relief istoric ce nu-l posedă în fapt. Am spus mai sus, că vorba „cioban“ lipsesce aproape cu desăvârșire în vechile texte; dar și circulațiunea actuală este mărginită: Ardelenii, ca și Bănățenii, nu o cunosc și posed în locu-i echivalentul latin „păcurar“, odată cu Românii din Istria, Dobrogea și Macedonia. În realitate dar, nu numai „păstor“ (care există pretutindenea) dar până și sinonimul său „păcurar“ se bucură de o extensiune teritorială mai mare de cât „cioban“, care revine asemenea și la Macedo-Români (alătura de „picuraru“).

Conchidem dar că vorba „cioban“, necunoscută vechii noastre literaturii religioase și străin fiind la Românii din Ardél și din Banat, întrunesc condițiunile istorice ale unei derivațiuni directe din turcesce: el nu-i altminterea de cât un fragment din seria importantă de termeni pastorali românescei originarii din osmanlia (§ 105).

Despre originea orientală a vorbeii „baciū“ d. Hasdeū dice (ibid.):

În toate dialectele turco-tatare tulpina *bak* însemnează „regarder, surveiller“, de unde prin sufixul -çi: bakçi „surveillant“. La Români acest cuvânt a dobândit forma *baciū* și sensul restrîns de „surveillant de la bergerie“, cu cari ambele, ca un fel de pecete curat românească, el a trecut apoi la Slavi și la Unguri. În secolul X, când s'a făcut despărțirea între Daco-Români și Macedo-Români, sensul strict ciobănesc al baciului se pare a nu se fi fixat încă pe deplin, și de aceea în dialectul macedo-român cuvîntul însemnează „surveillant de la boucherie“.

La acestea observăm:

1. o formă „bakçi“ nu există: numele de agent de la verbul „bakmak“ sună *bakygy* „celui

qui regarde, qui voit, qui observe, qui soigne“; dar nici de la bakçi, și nici de la bakyğy, s'ar putea vr'odată deduce al nostru *baciù*: de la formele menționate derivațiunea ar suna infailibil „bacciu“ și „bagăgiu“ (tot atât de puțin admisibilă e și etimologia dată de Lobel: bağy „sœur aînée“);

2. observațiunea relativă la sensul vorbei în macedo-româna cade ast-fel de la sine;

3. la Româniî din Banat, al căror graiù nu cunósce nici un turcism direct, vorba a fost importată de ciobaniî munteni (mențiunea-î cea mai veche în Dicționarul bănățén din sec. XVII: *bacs*, opilio; *bacse*, frater major natu).

Cât priveșce originea însăși a vorbei, ea nu e de cât turcul (ÇOBAN-)BAŞ „maitre-berger“: la Româniî din Macedoia (și la Sêrbî) çoban-baş are chiar sensul lui „baciù“. Sub raportul formal, un ș final turec trece adesea românesce în è (cf. cerviciù d. cerviș, dîrviciù d. derviș; cf. arniciù d. arniș=ἀρνίσιος); din punctul de vedere al sensului, vorba corespunde întocmai: „întâiul cioban“. Evoluțiunea semantică în macedo-româna „cel ce strînge seul la „zalhana“ nu póte fi de cât rezultatul izolării ulterioare a lui „baş“ de „cioban“: baş „mai-marele“ stânei, apoi capul zalhanalei, o generalizare ce revine și la sinonimul seù „vâtaf“, primitiv cioban care păzesc stâna, apoi căpetenie în genere și în special militară.

Prin lungile migrațiuni ale ciobanilor româniî la Nord și la Sud, vorba *baciù* se respândi pe de o parte la Unguri, Poloni, Moravi și Slovaci, iar pe de alta la Sêrbî și la Bulgari.

În fine, reproducem și argumentarea d-lui Hasdeù relativă la etimologia vorbei „balegă“.

Este una din vorbele cele ciobânesce lăsate la Dunăre prin invasiunile popórelor turanice din vécul de mijloc. În diferite dialecte tătare circuléză până astăzi cu același sens *balgas*, *balgaș* etc. De la Români a trecut cuvîntul la Sêrbi (*balega*) și la Albanezi (*baigă*). Ruténul „*belega*“ póte să vină de adreptul dintr'un dialect tătăresc.

Dintr'o formă tătără „*balgàs*“, care există altminterea și în osmanlia (*balgám* „flegme, pítuite“), n'ar putea veni niciodată vorba *balegă*, cu accentul pe prima silabă, ca și în varianta-í macedonénă *bálică*: acesta în privința formei; apoi circulațiunea vorbei (cunoscută în Ardél și în Banat) precum și faptul că revine în texte religioase sînt tot atâtea motive ce se opun unei derivațiuni orientale.

Și acesta cu drept cuvînt, căci vorba pare a fi indigenă.

Deja rēposatií Laurian și Maxim susțineau (Glosar, 51) că „e luminat ca ziua că cuvîntul *balegă* vine din *bale*... de la secrețiune pre gură până la secrețiune pe ședut nu este decăt un pas...“ Și credem că nu s'ar putea face vr'o obiecțiune seriósă acestei etimologii, care corespunde fôrte bine sub raportul formal și semantic. Respândirea cea mare a vorbei și caracterul ei pastoral încă vin în sprijinul unei origini indigene

În acest mod, nici una din dovețile lingvistice aduse de d. Hasdeu în favórea unor resturi în românesce de idiome turanice dispărute nu resistă datelor actuale ale sciinței. Prin această infirmare a rezultatelor obținute până acum nu voim să contestăm într'un mod peremptoriu existența în limba nóstră a unor resturi cumane și tătare, dar până astăzi, cu tótă munca depusă în asemenea scrutări, rezultatele nu pot fi considerate de cât ca problematice în cel mai înalt

grad. Și dacă e legitim a se admite *a priori* existența în limba română (ca în bulgara și în maghiara) a unor elemente ante-osmanlii, nu trebuie însă admisă de cât cu cea mai mare rezervă aplicarea acestei supozițiuni istorice în domeniul faptelor.

Dintre diferitele némuri orientale cari s'aũ ciocnit în cursul vécurilor cu popórele din valea Dunării, numai Turcii (osmanlii sau tãtarĩ) aũ lãsat în idiomele din rãsãritul Europei urme numeroase și positive, pe când tóte celelalte — Huni, Avari, Pecenegi, Cumanĩ etc. — aũ perit cu sunet și eoul lor îndepãrtat pare a fi amuțit pentru totdeauna...

§ 110^a. EXTENSIUNEA TERITORIALĂ. — Am stabilit mai sus, că împrumuturile turcesci lipsesc cu desãvîrșire Românilor din Ardél, Banat și Istria (§ 32—34). Circulațiunea elementului oriental se face dar în coprinsul urmãtor: în Bucovina, Moldova (prea puțin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea și la Româniĩ din Macedonia. Cei din urmã nefiind încă studiați sub raportul contactului lingvistic osmanliu, nevoiți sîntem a-i lãsa de o cam datã la o parte și sã ne mulțumim cu cele câteva date emise înainte asupra lor (§ 32). Materialul lexical din Bucovina coincide în cea mai mare parte cu cel din Moldova, iar materialul din Muntenia cu cel din Dobrogea. În realitate dar, examinarea turcismelor române din punctul de vedere extensiv, revine pe de o parte la stabilirea elementelor comune cari se bucurã de o circulațiune generalã în țãrile numite, iar pe de alta la diferențierea acelor elemente cari aparțin unuia sau altuia din cele douë centre topografice, Muntenia și Moldova.

In acest mod obținem următorul tablou comparativ (omțtând nomenclatura specială poesiei populare și basmulu):

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
arman	adet(iu)	cianac	
arpagic	amandea	ciapcân	
asmă	arcan	cimber	
asmaciuc	arșin	cimșir	
	avan	cinghel	
babalțe	babacă	ciolac	
baldâr	bagdadie	ciorap	
batalama	bageac	cióreci	
becher	baibarac	ciortan	
beșlęgă	balcâz	cirac	
bozma	benghiu	ciripie	
bucciú	besecea	cișit	
bucmea	bindisesc	ciucurluc	
budulac	bostan	ciufut	
burghiu	boștur	ciulea	
huriú	buluc (adv.)	ciuin	
	bușmachî	ciuruc	
caia	cabaz	ciutac	
căigiú	cafaz	conabiú	
caldarim	caifet	culă	
capangă	calangiú	cumaș	
caragace	călép	curama	
caranfil	capcană	dăinuiese	danga
cărdășesc	casap	dahiú	dezghin
cat	cășla	dalcauc	dimerlie
cauc	chelimet	dever	duducă
cărcăiac	cherem	dizman	dughiană
ceamegea	chertic	dovléc	dulandragiu
ceplegea	chișléc	dud	
cercevea	chiulug	duium (adv.)	
chepeng	ciair	dulamă	
chervan	ciamur	făraș	fesfesea
chesat	ci(a)ric	farfara	fetnegea
chiostec	cimbistră	fermenea	
chiul	cobuz	filer	
chiulhan	condac	fitil	
ciam	coz	furda	

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
ghilbaş	gavanos	pardaf	pangea
ghimirlie	gherghir	parlagiũ	pervaz
ghiobec	ghiduș	peșchir	peștimal
ghiuden	ghigelic	pirpiriũ	pistil
ghiveciũ	ghiol	poturi	
gianabet		razachie	ręea
		renghiũ	rușfet
harar	hac	rĩndea	
havuz	halaturi	sabor	saivan
haznà (de apă)	halep	saià (staul)	sanche
	haraba	samaniũ	sapa (calului)
	harbuz	sanchiũ	schingiu(esc)
	hasà	satara (belea)	sugiuc
	hici	saxie	surduc
	hindichiũ	sefertas	surghiun(esc)
	huzur	sefterea	
inacciũ	imirei	serpengea	
indrușaim	irmilic	șaliũ	șișanea
iorgan		șasiũ	
iorgovan		șiboi	
iuesucea		șiș	
laf	lagiverde	talaș	taban
	locma	tamachiar	tălășman
magiun	maraz	taman	tasina
magmuză	matara	tarla	teltea
malmuță	matuf	tavan	tertel
mămular	melez	tecnefes	trampă
martac	merchez	telemea	
masat	mieșunea	tembel	
miambal	muhaier	tenchiũ	
miraz		terezie	
mișchet		terlici	
muhurdan		tetrea	
muscal		tibișir	
muștea		tiftic	
nălbant	nacafa	tivilichie	
nipar	nenécă	trahana	
	nufăr	turlac	
olum	odagaciũ	tuzluci	
orșav	ogeac	veresie	
otac		viran	vișinap

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
zarpa	zarif	zefliu	zulf
zeflema	zarnacadea	zevzec	zurba

Aci se pôte adăoga vorbele speciale basmelor muntene: abitir, dam, salafiū, saltanat, saxana, ŝart, tărîm, tevatură etc. și acele nume de colorî ce sînt particulare descântecelor: ghiurghiuliū, ghiviziū, naramgiū etc.

De asemenea, expresiunile caracteristice în graiul mahalagiilor: cabul (și cabulipsesc), giugiuc și giungiurliū, înglindisesc („a se îmbêta“), levent (fig.), mangafa, papugiū (fig.), pastrama-giū etc.

În fine, cele cîteva vorbe proprii limbei capilăresci: babacă și nenecă, gigea și giugiulesc, tali.

După acêstă eliminare a vorbelor de un caracter local limitat, dăm mai la vale tabloul elementelor comune, cari formeză stocul fundamental al turcismelor române (cu omiterea particulelor, a vorbelor eșite din us saū rare și a celor relative anume la lumea orientală), elemente reprezentate în mare parte fără echivalente corespunzătoare.

Aba	arnăut	basma
abanos	arșic	beciū
abraș(iabraș)	atlaz	belea
acaret(ecaret)	Bacal(băcan)	beltea(peltea)
afion	băcan(lemnul)	berechet
age(a)miū	baciū	bidiviū(bididiū)
aiar	baeșis	bina
alaiū (halaiū)	badana(bidinea)	boccea
alișveris	baga	bocluc (bucluc)
amanet(emanet)	balama	bogasiū
antiriū(antereū)	bam(i)e	boiă
arap (harap)	bardac(ă)	boiū

bondoc (bunduc)	chi(h)limbar	dam(b)la
borangie	chilă	dandana
(burungiuc)	chilim	dara
bûlgăre	chilipir	darac(tarac)
bulgûr	(chelepir)	deliû
bumbac	chimir (chimer)	derbedeû
bursuc	chindie	(derbeder)
Cafea	chior	dimie
caimac	chirie	divan (patul)
cais	chisea (chesea)	dulap
calabalîc	ciacâr	dulgher
călăuz(ă)	ciapraz (cepraz)	duşman
calfă	ciardac (cerdac)	duşumea (duşamè)
calp	ciarşaf (cerşaf)	Farfurie
calup (calîp)	ciaun (ceun)	fileş
canat	ciauş	fişic
cănesc	eilic	fistic (fistec)
cange	ciob	fotă
cântar	cioban	fudul
carpac	ciochină	Găitan
caraghioz	(cinchină)	gârbaciû
caraul(ă)	cioltar	gebrea
câşmîz	ciomag	gherghef
caşcaval	ciorbă	gherdan
cătiû	ciriş	(ghiordan)
catifea	cişmea (ceşmè)	ghiotura (adj.)
catîr	cit	ghi(o)zdan
catran	ciubuc (cibuc)	ghiulea
cătun	civit	giaba (adv.)
cavaf	colan	giam
caval	coltuc (cultuc)	giamantan
cazan	conac	(gemandan)
cazma	condur	giambaş
cergă	copcă	giamparale
cerviş (ciriviş)	co(r)torosesc	giantă
chebă (ghebă)	coşcogea	giubea
chef (chief)	(gojgogea)	giuvaer (juvaer)
chel (chiel)	covată	Habar (abar)
chenar	curmal (hurmal)	hagiû (agiû)
cherestea	cusur	haham
(herestea)	cutie	haide! (aide!)
chiabur	Dairea	haimana
chibrit	dalac(talan)	(aimana)

hain	mahmur	para
hal	maidan(meidén)	parmac(lîc)
halal (alal)	mangal	pastramă
halat	marafet	patlagea
halva (alva)	maramă	pehlivan
hamal (mahal)	(nâframă)	peltic
hambar (ambar)	mârgean	perdaf
han	marole (marule)	perdea
hap	masala	peruzea
haram (aram)	mascara	pezevenghiû
hareciû (areciû)	me(h)enghiû	pingea
harşa (arşa)	meremet	pişicher
hatîr	meşină	Rachiû
havra	mezat	raft
haz	mezeà	ravac
herghelie	mindir (minder)	refenea
(erghelie)	mintén	revent
labăşa (ievăşea)	mofluz	rup
iadeş (iedeş)	moft	Saca
ialnie (ihnea)	moloz	sacâz
iamă	mosafir (musafir)	sadea
iatac (etac)	mosor	saftea (seftea)
iaurt (igurţelă)	mucalit	saftian
ibric	mucava	sahan
ibrişim	(macava)	sala(h)or
ilic (ilec)	murdar	salcâm
ipîngea	muşama	saltea
(epîngea)	muşteriû	samsar
iureş	Nalit	samur
Lalea	nâhut (nohot)	sarma
léfă	naiû (neiû)	satîr
leş	năstrapă	schele
levent	naz	scrum
lichea	nazar	sided (sedef)
liliac (flórea)	nurî	simit
liliac (paserea)	Oca	sinet (senet)
liman	odae	sipet
lulea	ogur (ugur)	soiû
Macara	olac	sopa
macat	Pacia(v)ură	su(c)man
magaza	pafta	suliman
(magazie)	paiantă	surlă
mahala	papuc	surugiû

susan	tavă	tulpan
Şaiac (şiiac)	telal	tulumbă
şaică (şëică)	ténc	tutun
şal	tertip	(tiutiu)
şandrama	teşghea(tijghea)	Uluc (ă)
şiret (rafnat)	testea (tistea)	ursuz
şiret (găitan)	testemel	(hursuz)
Tabac	(tistimel)	vadea
tabiet	tichie (chitie)	vataf (vătaş)
tabla	tighel	vechil
tacâm	tingire	Zăbun (zobon)
taftă	tinichea	zaif
taftur	(tenechea)	za(l)hana
tahîn	tipsie	(salhana)
tain	tiptil	zambilă
talaz	tizic (tezie)	(zambul)
tamazlic	toiŭ	zar
tarabă	top	zaraf
taraf	torbă (tolbă)	zarzavat
tarapana	trufanda	ziafet
tas (tés)	tuciu	zor

Un şir de vorbe de origină turcăscă se află cele mai multe înregistrate în Vocabularul lui Polysu (de la care aŭ trecut apoi în Dicţionarul lui Pontbriant, în Glosarul Academiei şi în opera lui Cihac), a căror circulaţiune n'a putut fi sprijinită prin nici o citaţiune. Existenţa lor îndoielnică saŭ cu totul trecătoare ne a făcut să le omitem din corpul însuşi al lucrării (care conţine materiale exclusiv autentice) şi să le înşirăm aci, mai mult din dorinţa de a fi cât se poate mai complet.

Asemenea expresiunii isolate sînt:

acmac, prost (la Polysu, Pontbriant, Glosar şi Cihac): în adnotaţiunile lui Polysu şi **acmăcie**, prostie; — ar. АНМАК, sot; bulg. serb. id.

aralic, interval, în locuţiunea „a face cuiva aralic“, a-î face loc, a-î da răgaz (la aceeaşi lexicografi): — АРА-ЛЫК, interstice (d. ara „milieu“); alb. id., serb. araluk.

arsiz, nerușinat (Cihac); — ARSYZ, éhonté (d. ar. „honte“); alb. arsáz „semeț“.

bacallm, 1. int. om vedea (Polysu); 2. subst. promisiune, perspectivă (Ghica, 365: se întórse cu țagăduieli, *baculimuri*); — BAKALYM, id. (d. bakmak „regarder“).

băhtisesc, a se plictisi (Polysu); — БУКМАК (aor. bykty), se dégoûter; bulg. baktisam.

baloș, miere (Polysu); — BAL, miel (sufixul e obscur).

becriú, desfrînat (Rössler, Cihac) și **becriitc**, desfrînare (la acefași); — BEKRI, ivrogne; BEKRILYK, ivrognerie; bulg. serb. becrița.

bent, mocirlă (Pontbriant, Cihac); — pers. BEND, digue; bulg. bent „bassin“, mcr. bent „mocirlă“.

bolbòl, cu belșug (Rössler, Pontbriant, Polysu); — BOL BGL, abondamment.

boș, gol (Cihac, care citéză și locuțiunea „zidul șede în boș“, la muraille n'est pas assise en pleine); — БОШ, creux, vide.

cafaltic, gustare saú dejun, litt. ce vine înainte de cafea (Polysu); — KAVALTY (kahve alty), déjeuner.

capladisesc, a căptuși cu mêtăsărie o giubea (Costinescu); — KAPLAMAK (aor. kaplady), mettre une doublure; ngr. *καπλαδίζω*, doubler.

casnă, un fel de gumă (Cihac); — KASNY, galbanum.

cehrea, grimasă (Codrescu, Cihac); — pers. ÇEHRE, mine, visage; serb. çehra, id.

checiú, chee de șurupuri (Cihac); — EGEÇ, crochet; serb. engeç, id.

ciap, înșelăciune (Polysu, Rössler); — ÇEP, trompeur.

ciarcliú, rotat (Polysu); — ÇARKLY, muni de roues (d. pers. çark „roue“).

cicriciniú, chirurg care drege scrintituri (Barcian?); — ÇYKRYKËY, chirurgien (qui remet les membres disloqués); bulg. çakrekëiia „bailleur“.

curiac, mică curătură în mijlocul unei păduri (Polysu); — KORU, forêt, défends; bulg. kuriña și koriňak „pădure“.

daldisesc, a risca în joc, a urca miza (Polysu, Costinescu); DALMAK, enfoncer; serb. daldisati „a scufunda“.

dîr-mîr (*țîr-mîr*), arababură (Cihac); — TARMAR, confus.

dubara, dublă aruncătură în jocul în zarî (Cihac); — DUBARA (pers. dubare „deux fois“), double deux au jeu de trietrac.

epièc, aruncătură în care cad doi ași, în jocul în zarî (Glosar):— *HEP YEK*, doublon au jeu de trictrac (d. hep „tout“ și yek „as“).

furda, flecărire (?) (Cihac): — *FORTA*, bavardage.

gabara, fluturaș pe cusături (Gorjan); — *KABARA*, paillette.

ghium, ibric de aramă (Cihac): — *GÛM* (gügüm), aiguiere de cuivre: alb. gyum.

giumèrt, galantom, darnic (Gorjan): — *ĞÖMERT* (pers. ğevanmerd), liberal, généreux.

gomènă, palamar, otgon (Cihac): — *GOMENA*. câble (d. it. gomena): ngr. γομῆνα.

gul, hamul dinapoî la catîri (Cihac); — ar. *GULL*, carcan, joug.

ienicimă, fată sau femeie de curînd prostituată, litt. modă nouă (Polysu, Rössler), — *YEŇI ÇYKMA*, nouvelle mode qui vient de paraître, nouvelle invention.

ivilichiû, svelt (Glosar): — *EVVELKI*, premier.

langavie, ornament arhitectonic de flori și fructe (Glosar, Cihac): — *YILAN KAVI*, serpent, sinueux, en zig-zag (d. yilan „serpent“).

locmagiun, electuar împotriva neputinței bărbătesci (Polysu): — *LOKMAĞUN*, aphrodisiaque.

luchiûm, tencuială de haznale (Cihac); — *LÖKÛN*, sorte de ciment.

mangialfc, pîrghie (Cihac): — ar. *MANĞYLYK*, grue.

maüză, povară mare, mașină (Polysu); — *MAVUSA*, bâtiment de transport.

muftagiû, avar (Polysu, Rössler, Cihac); — *MUHTAĞY*, mendiant.

muhaiar, nehotărît, nesigur (id.); — ar. *MUHAYER*, qui a le choix libre.

palască, patrontaș (Cihac): — *PALASKA*, giberne (d. ung. palaszk = vsl. ploskva „ploscă“, ngr. παλάσκα).

paraliû, chiabur (Polysu): — *PARALY*, id.

sagéc, ciucure (Cihac, care aduce și forma derivată **săgecar** „ciaprazar“): — *SAĞAK*, frange.

sahân, grăsime (Cihac): — ar. *ŞAHM*, graisse.

taban, scândură lungă și subțire (Cihac); — *TABAN*, poutre, traverse.

tedaric, provisiuni de vînat (Gorjan: *tedaric* de fîn „fourrage“); — ar. *TEDARÛK*, provision, préparatif.

terbiè, sos (Gorjan: *tèrbic*, suliman de bucate): — TERBIYE (ar. terbiyet), asaisonnement (des mets), sauce.
tescherea, rîndea (Cihac): — pers. DESTERE, petite scie.
tocmac, ciocan mare; pl. tăieței (Cihac); — ТОКМАК, maillet.

turluc, cuptor pentru arderea cărbunilor (Stamati s. v. Kohlenmeiler): — ТОРЛУК, fosse dans laquelle on éteint le charbon.

tușar, precupeț (Cihac); — ar. TÛĞĞAR, marchand.

Maî toți acești termiî au fost de o întrebuințare rară și mărginită: fórte puțini numai (ca luchiium, tocmaci etc.) se maî aud astăzi în Moldova; marea lor majoritate însă par a fi simpli parasiți, cari au dus o existență îndoielnică spre a cădea apoi într'o desăvîrșită uitare.

§ 111. METODA. — Influența turcescă directă, sub raportul politic, încetă efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă; dar acțiunea ei se prelungi încă aprópe un deceniū până la ocupațiunea rusă a Principatelor (1828 — 1834), când, sub administrațiunea lui Kisselef, Regulamentul organic desființâ o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară și militară, cari se resimțiau încă de influența seculară otomană.

Dar viața socială cu manierele și portul oriental, cu eticheta și rangurile ei, cu sistema-i de monete și măsuri, durâ cam până la 1850. În această privință o comedie ca „Boierii și Ciocoi” de Alexandri (a cării acțiune se petrece între anii 1840 și 1850) e de mare importanță culturală și ne póte da măsura transformării radicale operată în organismul nostru social după această dată, când contactul direct cu ideile și instituțiunile din Occident devine o realitate istorică de o continuă durabilitate.

Un deceniū maî târziu și societatea nóstră

trece printr'o adevărată metamorfosă: toate elementele caracteristice ale vechii societăți dispar ca prin farmec sub acțiunea cotropitoare a curentului occidental, sau mai bine zis francez. Ruptura între trecut și prezent se face într'un mod atât de brusc, achizițiunile culturii europene se substituiesc atât de repede unor instituții seculare, încât prezentul pentru alte popoare formeză pentru noi un trecut adesea îndepărtat sub raportul social, politic și lingvistic.

Acastă reacțiune necesară a dat o lovitură de mörte instituțiilor trecutului nu numai de origine turcésă, ci și celor derivate dintr'un izvor slavo-grec. Toate elementele culturale din sfera administrațiunii, justiției și armatei, ce poporul român și le-a însușit în evoluțiunea-i seculară — slave, grece și turce — au eșit atunci din circulațiune și au căutat un refugiū în domeniul istoriei.

Nu aceeași sörta au avut'o însă elementele din sfera socială: părăsite de clasa nobilă, schimbătoare și mlădiósă, cele mai multe dintr'insele — și în primul rînd costumul — au trecut asupra părții conservătoare a națiunii, asupra clasei țărănesci, la care persistă și astăzi și va persista mult timp încă. Și tot așa cu celelalte categorii ale împrumuturilor existente, fie în orașe fie la țară.

Se impune dar, pentru o apreciere mai rațională a influenței străine, această dublă considerațiune: a vorbelor istorice sau dispărute și a vorbelor populare cari circulă și astăzi.

Derivațiunea orientală se face une-orî pe cale indirectă, prin mijlocirea uneia din idiomele balcanice. Ast-fel, forma verbelor noastre turcesci

derivă direct din bulgăresce (§ 26), precum elementele turcesci din Banat se datoresc imediat Sârbilor sau Ungurilor din această provincie (§ 34).

Alte-ori, când aceleși elemente romanice se află și în turca și în greca modernă, e mai greu de hotărît itinerarul prin care au intrat în românesce. Astfel : angara (t. angariya = ngr. ἀγγαρειά), bacala (t. bakala, ngr. μπακαλάς = it. bacallao), marghiol, piftie (pers. pihti = ngr. πιρτιή) etc.

Iată câteva din aceste filiere intermediare.

Prin intermediu slav : calic (vsl. kalika = pers. kalak „difforme“), ciobotă (rus. čobotŭ d. tatar. čabata = pers. čabatan „grosses bottes“), șagă (bulg. șagŭ = t. șaka „badinage“), șofran (vsl. șaf-ranŭ : fr. germ. safran din ar. za'feran), tăgârță (sl. = t. tagarčyk „besace“), telégă (rus. telêga = t. talika „voiture“), toiag (vsl. toiagŭ = t. toyaka „gros bâton“), topor (vsl. toporŭ = pers. tabar „securis“).

La acestea adăogăm :

ROMÂNII pl. ómenii bunii cari trăiesc la răsărit între necredincioși și de mila cărora se aruncă în timpul Pascilor găoțe de ou în riuri (Mangiuca, Calendar pe 1883: Pascile *Rocmanilor* și Pascile Blajinilor) : — rus. (dialectal) rochman „milos“ din ar. rahman „miséricordieux“. De la Românii din Bucovina, cari au primit-o de la Rutenii, vorba trecu la Hușianii din Galiția: rach-mané și rachmanski velykden „Pascile Rocmanilor“. sârbătore ce se ține în onórea lor 25 zile după Dumineca Pascilor (cf. Miklosich, Wanderungen, p. 18 și 21). Moldovenii numesc aceiași sârbătore „Pascile Blajinilor“ (sl. blažinŭ = ar. rahman), un epitet de un caracter cu totul general, ceea ce exclude ori-ce alu-siune mitică : cf. asupra Rocmanilor, Marian în Revista critică literară IV, 129—132 și Ședětórea I, 28—29.

TĂLMACIŪ, sinonim cu dragoman sau tergiman : — vsl. tlŭmač „interpret“ n'are a face cu sinonimul sêu tlŭkŭ (cf. Cihac), ci derivă de-a dreptul de la giagat.

tilmaç, cum. telmaç „interpres“: vorba orientală stă în raport primordial cu tat. til „limbă“.

Prin intermediu maghiar: dulău (düllö = pers. tule „chien de chasse“), coroiu (karoly = t. karagu). ham (hám = pers. ham „harnachement“), pezmet (peszmét = pers. peksemet „biscuit“), salaş şi sălăşluesc (szállás = t. salaş „tente, chaumière“), şoim (sólyom = t. şahin), vamă şi vameş (vám = ar. vam „dette“).

La acestea adăogăm :

CIOTURĂ, galétă (în Moldova) şi țevă de lulea (în Ardél): — esútoră „embouchure d'un tuyau de pipe, cruchon de bois“ d. t. cõtura (cõtrea) „cruche ou bouteille en bois de forme plate (d. it. ciotola): bulg. serb. cõtura „tîvgă de apă“. Circulațiunea şi sensul vorbeî indică o directă provenință maghiară, iar nu osmanlie.

CIZMĂ, sinonim cu moldov. ciobotă, existând şi în istriano-româna (luat aci din sêrbesce): accentul şi circulațiunea vorbeî indică şi aci o imediată derivațiune maghiară (de unde provin şi alți termîni profesionalî ca astrăgaciũ bedrég, dichiciũ, şan): — esizma „botte, bottine“ = t. cizmè, id. (cizmeđi = cizmar), de unde sêrb. eizma, alb. şi mer. eizme.

Unî termîni (primitiv turcesci) ca Beciũ şi chepenég; aũ fost altervativ împrumutate de la Turci şi de la Unguri: existența lor simultană în Dobrogea şi în Ardél indică acéstă dublă provenință paralelă.

Prin intermediũ neo-grec: măcar (§ 25), taifas (ταιφάς, assemblée, troupe = t.-ar. taifa „suite, cortège“), țucal (τζουκάλι = t. cùkal „pot“), zarzăr (ζέρζαλον, abricot = t. pers. zerdalu „petit abricot“) etc. O filieră analogă revine în acele vorbe turcesci. în carî palatalele primitive sînt redete în românesce prin sibilante corespundătore: ş prin s şi c prin ț (§ 21).

Tot din neo-gréca se trage şi **farmazon** „necredincios,

harna

perfid“ (litt. francmason), sens ce revine deja într'un document al lui Mavroghene din 1787 (Urechia, Istoria III, 108: uniî din făcătoriî de rele și *farmazonî* aû semēnat multe feluri de vorbe neadevĕrate spre spaima norodului): — *φάρμαζόνος*, nelegiuit (d. fr. franc-maçon), mcr. farmazon „ipocrit, om rĕtĭ“, rus. pol. farmazon, t. farmason. Vorba dobĭndi de timpuriu un sens nefavorabil din cauza apucăturilor misterioase ale francmasoneriei, ĭntrodusă la noi de cĕtre Greci ĭn ultimul pĕtrar al secolului trecut: de aci *farmazon* „panglicar, scamator“ și *farmazonă* „vrăjitore“ (Crĕngă I, 232: fata lui Roș-Impĕrat este o farmazonă cumplită).

ĭn fine, un intermediu sas sau german indică vorba „lăută“ (germ. Laute = t. lauta): cf. Hasdeu, Etymologicum s. v. alăută.

Mai rĕmĕne să considerăm ĭn trecĕt materialul de natură literară sau artificială, ce ne a venit (direct sau ĭndirect) din Orient și care ni s'a transmis prin trei canale diferite.

1. Neologismele orientale ce le datorim contactului recent cu cultura franceză și dintre carĭ unele se află menționate ĭn corpul lucrării cu ocasiunea dubletelor lor, populare sau istorice. Ast-fel :

alcov (cf. cubea), amiral (emir), arsenal (tersana), azur (lazur), beduin (bidiviū), bezoard (panzehru), calibru (calup), caravană (chervan), caravanseraiu (carvasara), carmin (cĕrmiz), gudron (catran), hazard (zar), hordă (urdie), jupă (giubea), magazin (magaza), mascaradă (mascara), moschee (mecet), nabab (naip), odalisă (odalice), sirop (ciorbă), sorbet (șĕrbet) . . .

Restul acestor neologisme, abstracțiune făcĕnd de terminologia sciințifică, se reduce la următorele: ambră, asasin, balsam, camfor, carat, fachir, felah, felucă, garafă, iradea, muezin, meschin, mumie, razzia, șĕrif, talisman, tarif.

2. Neologisme poetice ĭmprumutate direct

din Orient. Singuriî dintre poeţii noştri cari au tras în sfera fantasiei lor lumea orientală, au fost Alexandri (în câteva Legende istorice) şi mai ales Bolintinénu, în „Florile Bosforului“. Acest din urmă a recurs la izvorul însuşi de inspiraţiune şi a introdus, în poeticele sale descrieri, un număr ôre-care de terminî relativî la viaţa orientală ca :

CERCHEZ, tunică de formă circasiană (I, 234: Feregeua se mlădie pe kiahul, bogat *cercchez*).

DALGA, tunică de mătase cu ciucurî de fir (I, 293: Anterîu de selimie cu *dalga* de fir deschis); — dalga „casaque“.

GIN, demon, duh (I, 299: *Giniu* fantasticii ce'n nôpte se adună): — ar. gin „génie, démon“.

HALAICA, sclavă de harem (I, 248: L'ale *halaicèi* cântece de dor): — ar. halayka „esclave, servante“.

HURIE, feciôră promisă de Mahomet în paradis musulmanului fidel; fig. fiinţă răpitoare, dînă (Bolintinénu I, 241: *Hurie* eşită din ale mării spume: 248: *Huriôru* edelului dulce...): — ar. huri „nymphé“.

IAŞMAC, vëlul turcôicelor (I, 234: Sub *iaşmac* adus din Şam): — *yaşmak* „voile des dames musulmanes“.

TALICĂ, trăsura uşoră şi elegantă (I, 336: O *talică* se opresce, ocolită de cavazi): — talika „petit chariot à un cheval“ (de unde rus. telêga).

Dar mai ales BÛLBÛLI „priveghetóre“, paserea favorită a poeţilor din Orient, revine sub diferite forme: *biulbiuliţă* (Bolintinénu I, 352: Cântă, biulbiuliţă bună, Prelungesce somnul tîu), *bulbulucă* (I, 273: Amoros ca plînsul dragei bulbuluce) şi *biulbiulină* (Alexandri II, 313: O frumôsă biulbiulină începuse a cânta)...

Restul acestui vocabular poetic (ascher, câzlar, ciflic, elcovan, feregea, gianfes, giar, hadîn, hanîmă, imam, namaz, sandal, selemie, siléf; şi numele proprii: Anadol, Boaz, Şam) se regăseşte printre vorbele istorice; tot aşa cei câţiva terminî întrebuiţaţi de Alexandri ca: Aliotman (şi la Eminescu), chiafir, hairet (= higret) etc.

3. În fine, neologisme recente orientale care n'au ajuns încă a fi populare: HAMAM „baie cu abur uscat“: *hammam* „bain“; BECTEMIS, calitate superioară de tutun (Gane III, 198): ar. *pek temiz*, id. (litt. fort et propre); IMAM-BAILDI, un fel de mâncare gătită cu pătlăgele (citațiunii la Rudow): *imam bayildi* (litt. pâmoison de l'imam) „l'aubergine accommodée au beurre“.

Câteși trele aceste serii de terminii orientali sînt de natură cu totul artificială și sînt astfel lipsiți de orî-ce interes lingvistic. Ca importațiunii pur literare și recente, ele n'au nimic comun cu fondul popular și istoric al influenței osmanlii. Le-am menționat aci tocmai spre a stabili această radicală deosebire.

În timpul din urmă cunoștințele noastre relative la epoca fanariotă s'au înmulțit nu numai cu o sumă de documente indigene, ci și cu relațiunile cronicarilor contemporani greci, scose treptat la lumină de d-nii Legrand și Erbicénu. Mai ales d. Erbicénu și-a câștigat merite reale prin numeroșele sale traduceri din limba neogrecă după scrierî apărute în secolul trecut. Ne am folosit de toate aceste materiale, numai întru cât ele privesc pe Români, căci, în totalitatea lor, ele ar putea procura materia unui glosar special, analog celui proiectat (și neexecutat) de Legrand la cronică lui Daponte, glosar care ar oglindi mai mult limba greacă din secolul al XVIII-lea de cât pe cea română.

În traducerea acestor cronicari, d. Erbicénu a adoptat o sistemă de transcriere cu totul eronată și care ar putea conduce la confusiunii regretabile. Se știe că greca modernă nu posedă sunetele b è ĝ, pe cari le înlocuesce cu mp, ts

și tz: traducătorul hărăzesce ¹⁾ limbei române toate aceste lacune ale alfabetului romaic.

Așa transcrie (p. 59): gembegizil, τζμπετζίδας, în loc de gebegil; p. 43: ghemgizil, γσμ:τζίδας, în loc de ghemigil... Tot ast-fel: otzac (în loc de ogiag), ghezigiü (iazigiü), ghiovas (iova), țephane (gephane), țasit (ciașit)...

Dar d-sa conservă nu numai fonetismul ci și formațiunea pluralului grecesc, ca: actenamede, cumbarade (în loc de actinamele, cumbarale), chiatapiđi, chirezaliđi, spahiđi pentru chiatipi, cârjalii, spahii... ba chiar (p. 75): bairachiile, țandiriile (μπαιράκια, τσαντίρια) în loc de bairacurile, ciadîrurile.

Ca să se pótă vedea mai bine inconvenientul unei asemenea procederi, cităm frazele: (p. 73) a scos *tugiele* (τούγια); p. 62: să anunțe *musdenul* (τον μουσδέν); p. 81: nu găsec *ghiuni* multă (τογ:ούνι) în loc de *tuiurile*... *mujdea* (traducătorul reproducând finalul acusativului)... *düvum* (traducătorul luând silaba inițială drept articol)...

La acestea se adaogă traduceri incorecte sau imaginare ale vorbelor turcesci: (p. 181) *ghemzi* (cit. ghemigil), tradus cu „omeni fără căpătâiu“ (în loc de „marinari“); p. 139: *rufeti* (cit. rufeturi), tradus cu „întruniri de omeni la privești“ (în loc de „corporațiuni“); *huzur* „plăcere, chef“ (în loc de „liniște“)... p. 9 și 295: șapte gulade după Ἑπτα γουλάδες în loc de Șapte Turnuri sau Edicule...

Maî întregul material lexical coprins în cronicariî grecei se află deja la cronicariî noștri și exemplul acestora (cari sciaü binișor grecesce și turcesce) ar fi fost destul de instructiv pentru traducător.

Am făcut aceste observațiuni dintr'un îndoit punct de vedere: maî întâi, fiindu-ne témă ca procedarea unui bărbat așa de meritos să nu găsescă imitatori, continuându-se astfel o anomalie atât de regretabilă²⁾; apoi, să nu ni se

¹⁾ Exemplele de mai la vale sînt luate din *Cronicariî grecei cari au scris despre Români în epoca fanariotă*. Bucuresci, 1890.

²⁾ Réposatul Sion, în traducerea lui Fotino, s'a luat după ace-

pótã imputa, cã n'am tras din activitatea d-sale tot folosul, de órece formele adoptate de traducetóror sînt incompatibile cu spiritul limbii române.

§ 112. CONSIDERAȚIUNEA FINALĂ. — Slavii și Grecii erau popóre de aceeași credință și de același datinii cu Românii, de aceea influența lor se resimte în tóte manifestările vieții religioase, sociale și intelectuale. O influență de altã naturã a suferit limba nóstrã în curs de secole din partea Turcilor, un popor strãin prin religieune, strãin prin aspirațiunii. Ce ordine de idei s'au putut împrumuta în asemenea împrejurãri? Limba este, în acest cas, oglinda cea mai credincioasă: ea n'are de înregistrat nici o noțiune religioasă sau intelectualã propriu-șisã, nici un verb originar (dar câteva sufixe și particule). Lumea, suprafața pãmîntului, corpul omului și sufletul seú, viața de familie — în tóte acestea nu se aflã nici o urmã, nici un reflex al elementului turcesc.

Iată dar, din capul locului, o diferență importantã, sub raportul ideal, între influența turcã și cea slavo-grecã. Fiind ast-fel, nici vorbã nu póte fi de vr'o influență artisticã sau literarã, deórece ambele acestea îmbracã la popórele ortodoxe un vestmînt aprópe exclusiv religios.

Despotismul oriental a rãmas stereotipat în numeroasele dãri, cu cari aceste țãri au fost împovãrate în diferite rîndurii și dintre cari unele au rãmas pãnã astãdii neșterse din mintea țãranului. Enumerarea lor este o istorie în miniaturã a suferințelor trecutului.

iași normã, care numai sciințificã nu póte fi: pe o singurã paginã (II, 247) se aflã transcrieri ca tablam-pașa, cempezi-bașa, cumpara... în loc de tabla-bașa, gebegi-bașa, cumbara... cf. II, 157: kiliț-caftan = cãlãciũ-caftan...

Luxul oriental se oglindesc în multiplele numiri de stofe și materii, din cari multe au persistat până astăzi. Acea pestriță varietate de costume și scumpeturi făcea din reprezentanții nobleței niște adevărate bazaruri ambulante. Acele splendori ale aristocrației noastre trecute au descins treptat toate gradele ierarhiei sociale: după ce făcură fala boierilor și a cocónelor, se abătură pe rînd la preoți și haiduci, la lăutari și țigani, până ce se fixară în coliba ospitalieră a țăranului și a țărancei, spre a duce acolo o viață mai durabilă...

Regnul animal, ca și cel mineral, e puțin reprezentat; din contra, cel vegetal numără un contingent important.

Vorbe relative la casa și d'ale casei, la bucătărie și la produsele gastronomiei orientale, la băuturi și la aparatul fumatului.

Cea mai mare parte a terminologiei comerciale, multe numiri de meșteșuguri, de industrii, de unelte și dichisurile respective (unele privitoare la păstorit și la țesut).

Vorbe aparținînd sferei militare și juridice dispărute în mare parte; câțiva termeni de marină și mai tot ce privesce calul.

Un număr de substantive și de adjective cu nuanțe mai adesea nefavorabile.

Afară de această influență pur materială și afară de acțiunea culturală (destul de însemnată, dar astăzi cu totul dispărută), menționăm acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, numirile câtorva jocuri sociale și de copii, și a instrumentelor musicale dintre cari unele au persistat până astăzi la păstori și la țiganii lăutari.

Cu modul acesta, resumând elementele

positive și negative, influența turcăscă îmbrățișează:

pe om, sub raportul traiului său material: nutriment, îmbrăcăminte, locuință; industrie, comerț, comunicațiune;

Natura, reprezentată mai ales prin regnul vegetal;

Statul, cu privirea specială la politică și la arta militară (și acesta numai în trecut);

societatea: jocuri, melodii, hore etc.

Din contra, domeniile înalte ale religiunii, științei și artei, precum și cercul intim al familiei, au rămas cu totul neatrinse de lumea orientală.

Iar sub raportul cronologic și topografic am ajuns la următoarele concluzii:

Ipotesa despre existența în românește a unor elemente pre-osmanlii (avare, pecenege, cumane, mongole) n'a fost încă confirmată prin nici un fapt irefutabil (exceptând cele două-trei nume topice cumane);

Imprumuturile tătare, în special nogaice, au un caracter cu totul local (Moldova);

Limba română nu cunoște nici un singur arabism sau persianism, care să nu fi trecut mai întâi prin filiera osmanlie;

Graiul Românilor din Istria, Banat și Ardél nu posedă pe calea directă nici o urmă a vocabularului oriental;

În fine, singura influență orientală, durabilă și apreciabilă, e cea osmanlie, care (străină de literatura religioasă) se reflectă pe de o parte în domeniul cronografiei și al poeziei istorice, iar pe de alta constituie un contingent însemnat al limbei populare de astăzi.